

KURAL FAYDACILIK BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARI

Fikri GÜL*
Nurşen EKİNCİ**

ÖZ

Ahlak felsefesinde daimi bir problem olan 'En Yüksek İyi', Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından en çok sayıda insanın en yüksek miktarda mutluluğunu temin edecek olan fayda ilkesi çerçevesinde yorumlanmaya çalışılır. Bu çerçevede geliştirilen fayda ilkesi sayesinde, ahlaki problemleri toplumsal düzlemde değerlendirmeye çalışan faydacı ahlak anlayışı, Bentham ve Mill ile esas biçimini aldığı günden günümüze kadar olan süreçte birçok eleştiriye maruz kalır. En önemlilerinden biri olarak nitelendireceğimiz ve bu makalede odaklanacağımız eleştiri, insanın insan olmak bakımından değerini görmezden gelen ve dolayısıyla insan haklarına karşı bir pozisyonda olması gerekçesiyle faydacılığı hedef göstermektedir. Faydacılık ve insan hakları ilişkisine değindikten sonra faydacılığın ilk biçimi olarak adlandırılan eylem faydacılığın, mümkün olabildiği kadar çok sayıda insanın yine yüksek miktarda mutluluğunu temin edecek eyleme odaklanarak çoğunluk içinde gözden kaçırılan insanın bireyselliği ve şahsi değerleri bağlamında insan hakları tarafından eleştirisini ele alacağız. Bu çalışmanın nihai hedefi olarak ise eylem faydacılığının bu eleştiriye karşı yetersizliği noktasında, faydacılığın ikinci biçimi olarak Richard B. Brandt tarafından sunulan kural faydacılığa ve eleştiriye çözüm niteliğinde hakları muhafaza ve müdafaa eden yapısına değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Faydacılık, Eylem Faydacılık, Kural Faydacılık, İnsan Hakları, Richard B. Brandt.

HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF RULE UTILITARIANISM

ABSTRACT

"Summum Bonum", which is a permanent problem in moral philosophy, is attempt to be interpreted by Jeremy Bentham and John Stuart Mill within the frame of the principle of utility that will ensure the greatest amount of happiness for the greatest number of people. Thanks to the principle of utility developed in this framework, the utilitarian conception of morality, which attempt to evaluate moral problems in the social basis, has been exposed to many criticisms in the process from the day it took its main form with Bentham and Mill until today. The criticism that we will consider as one of the most important and focus on in this article, targets utilitarianism on the grounds that it ignores the value of human beings in terms of being human and therefore it is in a position against human rights. After mentioning the relationship between utilitarianism and human rights, we will consider the critique of act-utilitarianism, which is called the first form of utilitarianism, in the context of the individuality and personal values of the person that has been overlooked by the majority by focusing on action to ensure the high amount of happiness of as many people as possible. As the final aim of this study, regarding the inadequacy of act-utilitarianism against this criticism, we will refer to the rule utilitarianism presented by Richard B. Brandt as the second form of utilitarianism and its structure that protects and defends rights as a solution to criticism.

Key Words: Utilitarianism, Act-Utilitarianism, Rule-Utilitarianism, Human Rights, Richard B. Brandt.

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi: fgul@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9597-3176

** Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, YÖK 100/2000 Doktora Burs Programı Öğrencisi). nursen-ekinci@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6319-0612

(Bu makale, devam eden "Eylem Faydacılığına Yönelik Eleştirilere Bir Çözüm Önerisi: Richard B. Brandt ve Kural Faydacılığı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir).

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2021 Güz, sayı: 32, ss. 49-61

Makalenin geliş tarihi: 11.05.2021

Makalenin kabul tarihi: 03.11.2021

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Autumn 2021, issue: 32, pp.: 49-61

Submission Date: 11 May 2021

Approval Date: 03 November 2021

ISSN 2618-5784

Faydacılık ve İnsan Hakları

İnsan olunması sebebiyle sahip olunan haklar¹ olarak insan hakları, insanları birbirinden farklı kılan çeşitli özelliklere bakılmaksızın her insan için mevcut olması gereken durumları ifade eder. Haklar, genellikle insanların siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki varlığıyla ilgilidir. Bu yönüyle insan hakları, ahlaki değerler ile yakından ilişkilidir. İnsan haklarına saygı ve bağlılık aynı zamanda ahlaki değerlere uygunluğa işaret eder. Her insanın sahip olduğu haklar bağlamında yetkileri ve diğer insanlara karşı yine haklar çerçevesinde ödevleri bulunmaktadır. Öyleyse haklar, insanların birbiriyle olan ilişkilerinde düzeni sağlayan kurallardan meydana gelmesi nedeniyle toplumsaldır.²

İnsanın insan olması bakımından sahip olduğu değerini korumaya ve açığa çıkarmaya dair birtakım gereklilikleri ifade eden³ insan haklarının varlığı, geçerliliği, uygulanması veya çiğnenmesi ahlaki ödevlere göndermede bulunur. İnsanın kişisel ve toplumsal varoluşunu gerçekleştirme arzusunun gereği olarak sahip olduğu potansiyeli gerçekleştirebilme imkânı bulmak ve bu imkânı aynı şekilde diğer insanlar için sağlamak ahlaki bir ödevi ifade eder. "İşte insan hakları, tür olarak insanın değerini oluşturan böyle olanakların gerçekleşebilirliğinin nesnel koşullarıdır. Normlar olarak ortaya konduğunda, kişilerin böyle olanakları gerçekleştirebilmeleri için nasıl muamele görmeleri ve birbirlerine nasıl muamele göstermeleri gerektiğini dile getirirler."⁴ Bu doğrultuda insan hakları, insanların hak sahibi olması dolayısıyla ahlaki değerine de vurgu yapar. Her birey, ahlaki değeri dolayısıyla diğer insanlardan saygı görmeyi talep edeceği gibi onlara karşı saygı göstermeyi de tasdik etmelidir. Bu bağlamda hakların, ahlaki değerler ile olan bu yakın ilişkisi, onları ahlaki bir mesele haline getirir. Nitekim "...haklara saygı, etik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır."⁵

İnsana dair önemli değerlerin taşıyıcısı olması açısından etik ilkelerle ortak amacı paylaşan insan hakları, insanı insan yapan koşulu ve etik gereklilikleri ifade etmektedir.⁶ Şu halde insani değerleri yaşama imkânı ve ahlaki değerleri işlevselleştirme halinin ifadesi olarak insan haklarının, ahlak

¹ Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, Cornell University Press, New York, 2013, 7.

² Michele Freeman, *Human rights: An Interdisciplinary Approach*, Polity Press, Cambridge, 2011, 87.

³ İoanna Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2016, 58. İoanna Kuçuradi *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2018, 2.

⁴ Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, 72.

⁵ Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, 5.

⁶ A. Kadir Çüçen, *İnsan Hakları*, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2018, 65-6.

felsefesi açısından önemi açıktır. İnsan haklarının, ahlak felsefesindeki bu önemli konumundan yola çıkarak onların evrensel ahlak ilkesi olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. İnsan hakları, insanın türü dolayısıyla yapısal olanakları gereği sahip olduğu değerler ile ilgili olması bakımından evrensel etik normlardır.⁷ Evrensel etik ilkeler olarak insan hakları, insanların insan olması gerekçesiyle sahip olduğu ve insan olmasını pekiştirecek temel değerleri açığa çıkarıp yaşamasını ve diğer insanların bu durumun gerçekleşmesi için müsait bir ortamın oluşmasına müsaade etmesini gerektirir. Bu gereklilik, hak sahibi ve diğer insanlar için karşılıklı bir durumu ifade eder. Öyleyse evrensel ahlaki haklar olarak insan hakları, diğer insanlara karşı gerçekleştirilmesi ve gerçekleştirilmekten kaçınması gereken durumları bildirir.⁸

Öte yandan insan haklarının tek bir felsefi zemine dayandığını iddia etmemekle birlikte⁹ insan hakları ve ahlakın bu ilişkisinden yola çıkarak insan haklarının felsefi zemininden de söz edebiliriz. Bu doğrultuda insan haklarının felsefe tarihinde izini, insanı merkeze alan Modern Felsefe ve Aydınlanma filozoflarının siyaset felsefesindeki toplum sözleşmesi teorisinden hareketle bulmamız mümkündür. Sözleşme teorisinin önemli unsurlarından biri olan doğal haklar, insan hakları için önemli bir temel oluşturur. John Locke (1632-1704)'a göre eşit ve özgür insanların birlik oluşturmak için uzlaşmasını ifade eden sözleşme¹⁰, doğa durumundan çıkışı ve doğal hakları sağlam bir temele oturtmayı ifade eder. Öyleyse insanın doğal haklara sahip olması, sözleşme yapabilmenin ve doğa durumundan çıkabilmenin teminatıdır. Yaşam, mülkiyet, eşitlik, özgürlük gibi doğal haklar, Locke'a göre devredilemez, vazgeçilemez ve başkası tarafından engellenemezdir.¹¹ Locke ve doğal hak kavrayışı, günümüzdeki biçimiyle insan hakları için felsefi temelin iyimser yüzünü temsil ederken Jeremy Bentham (1748-1832)'in eleştirel yaklaşımı, faydacılık ve haklar arasında bir gerilim doğmasına sebep olacaktır.

Bentham doğal hakları, kurgu olması nedeniyle reddeder. Onun doğal hakları reddinde, pozitif hukukun temeli olamayacak nitelikte olmaları ve doğal hakların devrimi haklı kılmak için kurulan anarşik yapısı¹² gibi fikirleri

⁷ Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, 75.

⁸ Harun Tepe, *İnsan Hakları Felsefesi*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2018, 18.

⁹ Freeman, *Human rights: An Interdisciplinary Approach*, 87.

¹⁰ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme* (çev. Fahri Bakırcı), Ebabel Yayınları, Ankara, 2012, 66.

¹¹ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, 64.

¹² Jeremy Bentham, *Anarchical Fallacies; Being An Examination of The Declaration of Rights Issued During The French Revolution*, Nonsense upon Stilts: Bentham, Burke, and Marx on the Rights of Man, (ed. Jeremy Waldron), Methuen, London, 1987. 47-106.

çerçevesinde hukuki ve siyasal nedenler öne çıkmaktadır. Ahlaki gerekçeler ise onun metafiziğe eleştirel yaklaşan bilimsel tavrıyla ilişkilidir. Ona göre insan doğasının iki efendisi olan haz ve acı¹³ temelinde şekillenen fayda ilkesi, ahlaki eylemlerin de kaynağıdır. Bu savunu, Bentham için temelsiz ve saçma olan metafiziki unsurları ayıklayıp bütünüyle insanın gözlemlenebilir ve hesap edilebilir doğasına dayanmayı ifade eder.

Doğal haklara için de gözleme ve deneyime dayalı bir zemin arayan Bentham, bu zemini bulmak bir yana onların hayali olduğu gerçeğiyle yüzleşir. Ona göre “Doğal haklar basit safsatalardır: doğal ve kazanılmış haklar, retorik safsatalar, -cambaz ayakları üzerinde safsatalardır.”¹⁴ Doğal hakların daima mevcut ve vazgeçilemez olduğu savunusu, onların fayda ilkesiyle çelişse dahi uygulanmaktan vazgeçilemeyeceğini ifade eder. Bu durum fayda ilkesini, hak uğruna feda etmeyen Bentham açısından kabul edilemezdir. Hakların olmasını istemek, mutluluk ile orantılı olduğu çerçevede bir nedene sahiptir, ama çeşitli hakların talep edilmesinin nedeni haklar olamaz.¹⁵ Mutluluğun somut görünümü arkasında haz ve acı vardır, ama hakların kendisine yani doğaya dayandırılması soyut ve kurgusaldır.

Bentham’a göre topluma dair olan konular erdem ile yakından ilişkilidir ve erdemler için ise fayda esas bir ilkedir.¹⁶ Böylece Bentham’a göre ahlaki meseleler, insanın olgusal gerçekliği temelinden hareketle toplumsal bağlamda konuşulmalıdır. Nitekim fayda ilkesi için en fazla sayıda insan ve en yüksek miktarda mutluluk her zaman esastır. İnsan hakları ise hem toplumsal dayanışmayı hem de bireyselliğe saygıyı önemser.¹⁷ İşte bu durum, insanın özerk yapısının ve insan hakları çerçevesinde tanınan bireysel değerini faydacılık açısından sorgulamamıza neden olmaktadır. Nitekim insan haklarının faydacılığa eleştirisi, Bentham’ın doğal haklar reddinden güç alan fayda ilkesi doğrultusunda, yok sayılan veya yok sayılma ihtimali olan hakların vaziyetine ilişkin olacaktır.

Bir ahlak teorisine karşı yöneltilen insan haklarını ihlal ettiği ya da görmezden geldiğine dair bir eleştiri, o ahlak teorisinden insan haklarını muhafaza ve müdafaa etmesini beklemeyi ifade eder. Bu bağlamda çalışmanın

¹³ Jeremy Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, (çev. Ömer Saruhanlıoğlu, Uğur Kaşif Boyacı), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, 17.

¹⁴ Jeremy Bentham, *Anarchical Fallacies; Being An Examination of The Declaration of Rights Issued During The French Revolution*, 53.

¹⁵ Jeremy Bentham, *Anarchical Fallacies; Being An Examination of The Declaration of Rights Issued During The French Revolution*, 53.

¹⁶ Jeremy Bentham, *A Fragment on Government*, (ed. F. C. Montegue), The Clarendon Press, Oxford, 1891, 154-5.

¹⁷ Freeman, *Human rights: An Interdisciplinary Approach*, 87.

amacı, faydacılığın, bireyselliği ve hakları zedeleyen tavrına ilişkin eleştiriler çerçevesinde, eylem faydacılığa kıyasla, bu eleştirilere çözüm olma iddiası taşıyan kural faydacılığın, fayda ilkesiyle uyumlu bir biçimde haklara yer vererek onların gözetilme beklentisini karşılayabileceğini ifade etmektir. Bu doğrultuda sırasıyla, eylem faydacılığa eleştirilere, bu eleştirilere karşı çözüm önerisi olarak kural faydacılığın ortaya çıkışına ve son olarak kural faydacılığın temel tezlerinde, bireyselliğe ve haklara imkan tanıyan tutumuna değinmeye çalışacağız.

Eylem Faydacılığa Eleştiri: Çoğunluğun Refahında Eriyen Bireysellik

Teleolojik bir etik teorisi olarak faydacılık, ahlaka dair her türlü meseleye yaklaşımında “fayda ilkesi”ni esas almaktadır. Bentham’a göre fayda ilkesi, eylemlerde çoğunluğun mutluluğunun miktarına dair hesap yapmayı ifade eder.¹⁸ Buna göre fayda ilkesine uygun bir eylem, sonucunda kazanılacak mutluluğu çoğaltacağı ve onun azalmasına neden olan durumları mümkün olduğunca engelleyeceği bir hesaba dâhildir. Böylece fayda ilkesi, ahlaki açıdan doğru olan eylemin rehberidir. Faydacılığın diğer önemli temsilcisi John Stuart Mill (1806-1873) de faydanın her türlü etik mesele için başvurulacak biricik ölçüt olduğunu ifade eder.¹⁹ Çünkü fayda ilkesi ile çoğunluğun refahını veya mutluluğunu mümkün olabildiğince fazla miktarda arttıracak olan eylemler tasdik edilirken zarara yol açacak eylemlere onay verilmez. Bu nedenle Mill’e göre faydacı etikte mutluluğun miktarının arttırılması, erdeme dair bir amaçtır.²⁰

Faydacılığın iki önemli temsilcisinin ifade ettiği üzere fayda ilkesi, eylemin sonucunda kazanılacak refahın kapsamı ve miktarına odaklanmaktadır. Bu noktada faydacılığın iki önemli ana teması olan faydaya yönelik “hesap” ve eylemlerde odaklanılan “sonuç”, eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olurlar. Faydanın miktarına ve ne kadar çok insana ulaştığına yönelik hesap, hedeflenen sonuca ulaşmanın esas olduğunu ima eder. Bu nedenle eleştiriler temelde, faydacılığın genelin refahını talep eden ilke doğrultusunda hak ihlalinin, bazı insanların pahasına çoğunluğun faydası için eylemde bulunulmasını esas alır.²¹

¹⁸ Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, 19.

¹⁹ J. S. Mill, *Özgürlük Üzerine*, (çev. Tuğçe Kanbur), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2018, 39.

²⁰ J. S. Mill, *Faydacılık*, (çev. Gökhan Murteza). Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2019, 44.

²¹ David Lyons, *Human Rights and the General Welfare*, Philosophy & Public Affairs, Winter, Vol. 6, No. 2, 113-129. 1977, 114-5.

Eleştirilere baktığımızda ilk olarak, Bernard Williams (1929-2003)'in²² savunduğu faydacılığın, kişilerin duyguları ve karakterlerini önemsemediğini ifade eden itirazı önemlidir. Williams'ın doğrudan faydacılık, yani faydacılığın ilk biçimini adlandırdığımız Bentham ve Mill'in²³ savunduğu türden bir faydacılık olan eylem faydacılığı için eleştirisinin ana teması, kişilerin duygu ve düşüncelerinin önemsenmemesi hakkındadır. Ona göre eylem faydacılığında, eylemi gerçekleştiren nedenler arasında bir fark gözetmeksizin yalnızca sonuca odaklanılması nedeniyle oluşan ve insanların duygu ve düşüncelerini de içermesi gereken karakter yapılarını önemsizleştiren negatif sorumluluk nedeniyle seçimlerde bireysel fayda veya zarar dikkate alınmayıp nihai öneme sahip olan sonuç dikkate alınır.²⁴ Şu halde Williams'a göre faydacılık, insanların özerk bireyler olarak karakterleri ve kişiliklerini, çoğunluğun faydasını temin edecek eylemin sonucuna odaklanması nedeniyle insan toplulukları ve onların mutlulukları içinde eritir.

Kişiler arasında farklılığa dikkat çeken diğer bir eleştiriye baktığımızda John Rawls (1921-2002)'in, kişiler arasındaki farklılığın, adalet adına önemsenmesi gerektiğini ve faydacılıkta bu önemli noktanın gözden kaçırıldığını savunan görüşleriyle karşılaşırız. Ona göre "Faydacılık kişiler arasındaki farklılığı ciddiye almaz."²⁵ Çünkü faydacılık, toplumun refahına odaklanırken toplum ve azınlık veya tek bir kişinin arasındaki refah ve haklar konusunun dengesini koruma kaygısını taşımaz. Rawls'a göre çoğunluğun en yüksek seviyede refahı, tek tek her bir bireylerin refahının sağlanması sayesinde gerçekleşecektir. Böylece fayda ilkesinin tek bir bireyi dahi görmezden gelmesi veya onu ciddiye almaması, kendisi için de riskli bir duruma yol açacaktır. Buraya kadar fayda ilkesinin genel politikasını kişilerin farklılıkları ve refahı çerçevesinde eleştiren Rawls, bu aşamadan sonra problem için bir çözüm önerisinde bulunur. Rawls'a göre çoğunluğun refahı için bireysel hak ve özgürlükleri yok saymayan adalet teorisi sayesinde hem bireysel arzular, haklar

²² Ayrıca Bernard Williams'ın faydacılık eleştirisinde verdiği iki örneğin (Kimya doktoru George ve Botanik uzmanı Jim) ayrıntılı bilgisi için bkz: Bernard Williams ve J. J. C. Smart, *A Critique of Utilitarianism*, Utilitarianism: For and Against, Cambridge University Press, Cambridge, 1973, 97-9.

²³ Faydacılık için yapılan eylem ve kural faydacılık ayrımı, çağdaş faydacı filozoflar tarafından yapılmaktadır. Bentham ve Mill, faydacılığın kurucu ve klasik temsilcileri olarak çoğunlukla eylem faydacılık çerçevesinde değerlendirilirler. Bu çalışmada, Mill'in faydacılığının zaman zaman kural faydacılığa yakın olduğuna dair yorumlara da değinmekle birlikte eylem ve kural faydacılık ayrımının ortaya çıktığı tarihsel süreci göz önünde bulundurup onun faydacılığını, eylem faydacılığına dahil edeceğiz.

²⁴ Bernard Williams ve J. J. C. Smart, *A Critique of Utilitarianism*, Utilitarianism: For and Against, Cambridge University Press, Cambridge, 1973, 94-5-6.

²⁵ John Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, (çev. V. Ahsen Coşar), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2018, 56.

korunacak hem de onların topluma yayılması sağlanarak fayda ilkesine uygun eylemde bulunulacaktır.²⁶ Bu sayede tek bir kişi bile haklarından mahrumiyet yaşamayacaktır.

Kişilerin karakterlerinin ve farklılıklarının göz ardı edilmesine dair eleştirilerden sonra, doğrudan insan hakları çerçevesinde eleştirilen bir faydacılık değerlendirmesini ele alabiliriz. Bu aşamada da insan haklarının çoğunluk refahı uğruna feda edebilen bir faydacılık tanımı ile birlikte bu duruma yönelik bir çözüm sunan Robert Nozick (1938-2002) karşımıza çıkmaktadır. Buna göre faydacılık, genelin refahı veya mutluluğu hedefiyle insanı kendinde bir amaç olarak değil, bu hedef uğruna bir araç olarak görmektedir. Bu eleştiri, insan hakları adına kritik bir noktaya değinir. Evrensellik vasfı ve insani değerlere ilişkin olması nedeniyle daima saygı görmeyi hak eden insan haklarının varlığını anlamlandırması, sürdürmesi ve yüceltmesi için insanı “amaç” olarak değerlendiren bir kavrayış muhakkak gereklidir.²⁷ İnsanı, kendinde bir amaç olarak önemsememek onu birey yapan unsurları da örneğin hakları da ciddiye almamak anlamına gelmektedir. Öyleyse çoğunluğun en yüksek iyiliği için eylemde bulunmayı esas alan faydacılık, hak ihlalinde bulunduğu konusunda haklı bir eleştiriyle karşılaşır. Nozick bu eleştirilerin haklı olduğundan²⁸ ve nasıl çözülebileceğinden söz eder. Ona göre hakların muhafazasını, eylemlerin sonucunda beklemek yerine onları eylemlerin içine yan sınırlamalar olarak yerleştirmek ve böylece onların ihlal edilmesini engellemek daha doğrudur.²⁹ Nozick açısından da insanların veya insan haklarının eylem sonucunda kazanılacak refah veya mutluluk uğruna feda edilmesi muhtemeldir. Hakların eylem içinde bir konuma sahip olması, korunmaları açısından daha işlevsel görünmektedir. Haklar, eylemlere dair sınırları belirlemektedir.³⁰ Böylece haklar, bir başkası için feda edilemeyecek insanların özel alanının sınırlarını çizmektedir.

Son olarak ele alacağımız eleştiri Ronald Dworkin (1931-2002)'e aittir. Dworkin'e göre haklar, insanların sahip olduğu siyasi kozlardır.³¹ Bu, çoğunluk için temin edilecek refah adına, eritilen bireylerden ziyade her bireyin eşit bir şekilde hak ve özgürlüklerini kullanabilme fırsatını ifade eder. Öte yandan

²⁶ Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, 32-56.

²⁷ Fikri Gül, “Bir Değer Olarak İnsan Hakları ve İnsan Hakları Bilincinin Gelişiminde Demokrasinin Rolü”, *Muhafazakâr Düşünce*, 9, (36), 2013, 67-75.67-8.

²⁸ Nozick bu eleştirileri, “Deneyim Makinesi” olarak adlandırdığı teorisi ile temellendirir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Nozick, 1974, 42-5.

²⁹ Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, Blackwell Publishers, Oxford, 1974, 29.

³⁰ Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, 29.

³¹ Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, Cambridge, 1977, xi.

Bentham'a göre de toplumun çıkarı, onu oluşturan kişilerin çıkarlarının toplamı demektir.³² Öyleyse faydacılıkta, çoğunluğun çıkarı uğruna da olsa tek tek her insanın çıkarının temin edilmesinin arzulandığı düşünülebilir. Fakat faydacılıkta Bentham'ın ifadeleri ile sunulan bu eşitlikçi tavır Dworkin'e göre bir yanılısamadan ibarettir.³³ Yanılısamaya neden olan etken ise sayı ve miktarı esas alan faydacı matematiksel hesaptır. Faydacılıkta insanlar kendinde değere sahip olması bakımından değil, faydanın matematiksel hesabının gerçekleştirilmesi açısından eşit olarak değerlendirilir.³⁴ O halde bu resimde de faydacılıkta, haklar için güvenilir bir durum ortaya çıkar. Eşitlik, yalnızca mutluluğu maksimize edilecek çoğunluğa dahil olanlar için söz konusu olur. Çoğunluğun dışında kalan kişi veya az miktarda insanı barındıran grup, çoğunluğun mutluluğu veya refahı aksine mutsuzluk veya yoksulluk içinde olabilir. Oysa bireysel haklar, çoğunluğun refahı pahasına savunulmalıdır.³⁵

Bu eleştiriler çerçevesinde faydacılık, eleştirileri kabul edip cevaplayacak ikinci bir faydacılık türü ile ortaya çıkmaktadır. Faydacılıkta düzenlemeler yapılsa da çoğunluğun refahının maksimize edilmesi daimi bir ilke olarak yerleşiktir.³⁶ Eleştirilerin başarılı bir şekilde çözüme ulaştırılması için fayda ilkesinden vazgeçmek söz konusu olmamakla birlikte eylem-kural bağlamında bir düzenleme yapılacaktır. Öyleyse kural faydacılık, sıraladığımız eleştirilerin hedefi olan eylem faydacılığın, fayda ilkesi uğruna hakları feda etmeye hazır durumuna dair hatasını telafi etme iddiasıyla karşımıza çıkmaktadır.

Bir Arada Yaşamının Rasyonel ve İnsani Formülü: Kural Faydacılık

Faydacılığın eleştirilere karşı, çoğunluğun refahı uğruna feda edilen insanların ve hakların olup olmadığına dair ciddi bir açıklamada bulunması gerekmektedir. Fakat eleştirilere göre fayda ilkesi ve haklar arasındaki gerilimi çözmek eylem faydacılıktan yola çıkmakla mümkün görünmemektedir. Bu çözüm yolu, eylem faydacılığın haklar konusundaki ihmali giderecek yeni bir faydacılık türü olan hem genelin refahını hem de hakları muhafaza eden kural faydacılık sayesinde gerçekleşecektir.³⁷ Fakat kural faydacılığa değinmeden önce, faydacılığa yöneltilen eleştirilere değinerek mümkün olduğunca makul

³² Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, 18.

³³ Dworkin, *Taking Rights Seriously*, 275.

³⁴ Jerome J. Shestack, *The Philosophic Foundations of Human Rights*, Human Rights Quarterly, Vol.20, No. 2, May, 201-234, 1998, 214.

³⁵ Dworkin, *Taking Rights Seriously*, 269.

³⁶ Shestack, *The Philosophic Foundations of Human Rights*, 214.

³⁷ Lyons, *Human Rights and the General Welfare*, 115-6.

cevaplar vermeye çalışan Mill'den bahsetmeliyiz. Hakları muhafaza etmeye çalışan bir kural faydacılığı inşa eden Richard B. Brandt (1910-1997) de³⁸ dâhil olmak üzere birçok Mill yorumcusu, onu kural faydacılığa yakın olarak değerlendirmektedir.

David Lyons (1935)'a göre de Mill'in felsefesi hem fayda ilkesine bağlılığı hem de hakları gözetmesi bakımından bir tür kural faydacılığa benzemektedir.³⁹ Mill, erdem, özgürlük ve adalet gibi kavramlardan bahsederken bunların kendinde değere sahip olduğunu ifade eder. Özellikle özgürlük, Mill'e göre fayda ilkesine bağlı değerlendirilmek zorunda değildir.⁴⁰ Dahası özgürlüğün, hem bireysel mutluluk hem de toplumsal refah açısından kritik bir görevi olması nedeniyle haklar ve fayda ilkesi ilişkisi için önemli olduğu ortadadır. Toplumsal refah kişilerin mutluluğu ile mümkündür. Kişilerin mutluluğu ise özgür olmalarını gerektirdiği gibi aynı zamanda toplumsal bağlamda birbirlerinin özgürlüğü çerçevesinde mutluluğuna engel olmamalarını zorunlu kılar.⁴¹ Öyleyse ahlaklı olmanın kriteri olan fayda ilkesi ile haklar çelişmez aksine uyum içindedirler.⁴²

Peki, haklar ve fayda ilkesinin çatışması durumunda ne yapacağız? Mill böyle bir durumun genellikle yaşanmayacağını çünkü hakların ve fayda ilkesinin, kendilerine imkân bulabilmeleri için karşılıklı olarak birbirlerine hizmet ettiklerini savunur. Fakat böyle olası bir durumda ise ona göre haklar, yine fayda açısından önemi ve mutluluğu ile tanımlanırlar.⁴³ Çoğunluğun refahı uğruna feda edilecek haklar olabileceğini düşünmeyen Mill, hakları faydacı ahlaki ödevlerle uyumlu görüp bir faydacı olarak hakları ciddiye alır.⁴⁴ Diğer yandan savunduğu faydacılığın kural faydacılığa yaklaşması ve fayda ilkesinin yanı sıra haklara karşı hassasiyeti Mill'i, haklar konusunda faydacılığa yöneltilen eleştirileri karşılamak için yeterli değildir. Kural faydacılığı formüle eden çağdaş faydacıların, bu konuda daha ayrıntılı değerlendirmeler yaparak hem eleştiriyi hem de çözümünü açıkça sunmaya çalışmış olmaları nedeniyle Mill'in eleştirileri yumuşatan faydacılığını bu aşamaya kadar incelememiz gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Bu sebeple kural faydacılığa değinmemiz gerekmektedir.

³⁸ R. B. Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 129.

³⁹ Lyons, *Human Rights and the General Welfare*, 116.

⁴⁰ Lyons, *Human Rights and the General Welfare*, 117.

⁴¹ Mill, *Özgürlük Üzerine*, 42-107.

⁴² Lyons, *Human Rights and the General Welfare*, 127.

⁴³ Mill, *Özgürlük Üzerine*, 100.

⁴⁴ Lyons, *Human Rights and the General Welfare*, 125.

Kural faydacılık, faydacılığın ilk ve klasik biçimi olarak eleştirilerin hedefi olan eylem faydacılığına alternatif olarak ortaya çıkar. Böylece kural faydacılığın arkasındaki temel güdü, eylem faydacılığa yöneltilen eleştiriler çerçevesinde bu eleştirilerden doğan problemleri çözmektir.⁴⁵ Burada söz edeceğimiz kural faydacılık, Brandt'in savunduğu türden bir kural faydacılık olacaktır.⁴⁶ O, kural faydacılığını, "İdeal Ahlak Yasası"⁴⁷ merkezinde tanımlamaktadır. Çünkü ona göre bir topluma hâkim olan ideal ahlak kuralları, o toplum için geçerli olan ve yine onlar tarafından onaylanan yasalaradır.

Bu çerçevede eylem faydacılık, eylemin doğrudan sonuçlarının faydasına bağlı olarak ahlaki açıdan doğru veya yanlış olduğunu savunurken kural faydacılık ise eylemin ahlaken doğruluğunun, o toplum tarafından yaygın bir biçimde getirdiği fayda bakımından onaylanan ahlak yasasına uygun olmasına dayalı olduğunu ifade eder.⁴⁸ Fayda ilkesine doğrudan bağlı olan her tekil eylemde, faydayı maksimize etmeye çalışan eylem faydacılığı insana dair hakları gözden kaçırabilir veya fayda için kasten yok sayabilir. Kural faydacılıkta ise fayda ilkesi ve eylem ilişkisinde araya giren "ideal yasa" hem eylemin doğruluğu hem de hakların korunması için görevlidir. Faydayı maksimize eden ideal yasa, ahlaki olarak doğru eylemin temelindedir, fakat kural faydacılık, eylem faydacılıktaki gibi her ne koşul olursa olsun -örneğin masum bir insanın cezalandırılması sonucunda çok sayıda insanın faydasının maksimize edilmesi gibi- faydanın maksimize edilmesi gerektiği hatasına düşmekten kaçınır. Brandt'e göre cinayet veya verilen sözü tutmama gibi ahlaka uygun olmayan durumlardan kaynaklanan fayda hesabını esas alan bir ahlak yasasından söz edemeyiz.⁴⁹ Nitekim toplumun rasyonel kişilerinin, bahsi geçen biçimdeki bir ahlak yasasını kabul etmesi mümkün değildir. Brandt'in kural faydacılığını, insan hakları konusunda eylem faydacılığına karşı başarılı yapacak veya eleştirilerden uzak tutacak durum, insani ve rasyonel⁵⁰ kuralların mevcut olmasıdır. Kurallar

⁴⁵ Fred Feldman, *Etik Nedir?*, (çev. Ferit Burak Aydar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012, 94.

⁴⁶ Daha detaylı bir eylem ve kural faydacılığı ayrımı ve kural faydacılığın kendi içinde ayrılan türleri için bkz: Bernard Williams, J. J. C. Smart, *A Critique of Utilitarianism*, Utilitarianism: For and Against, Cambridge University Press, Cambridge, 1973, 81-7. David Lyons, *Forms and Limits of Utilitarianism*, Oxford University Press, NewYork, 1965, 119-143.

⁴⁷ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 115.

⁴⁸ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 198.

⁴⁹ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 131.

⁵⁰ Brandt'in ahlak felsefesinde rasyonel terimi, oldukça geniş ve özel bir konuma sahiptir. Kısaca değinecek olursak Brandt, genel olarak ahlak felsefesinde "Bilişsel Psikoterapi" şeklinde adlandırdığı olgusal ve mantıksal bir temele sahip olan yöntemi kullanır. Ona göre bu yöntemi kullanan kişi, tarafsız olması, sağlam bilgiye dayanması ve eylemlerin olası hesaplarını yaparak onları hatalardan ayıklamış olması nedeniyle rasyoneldir. Bu

insanidir, çünkü insana dair bir takım değerler olan hakları muhafaza eder, rasyoneldir çünkü toplumun büyük çoğunluğu tarafından refah için yaygın olarak onaylanan ilkeleri temsil eder.

Kural Faydacılık ve İnsan Haklarına Saygı

Ahlaki bakımdan doğru eylemde bulunmanın ve bir arada yaşamının olanağı olarak kurallara uygun eylemde bulunmak esastır. Kurallar ise fayda rehberliğinde insani değerlere ve insan haklarına uygun olarak belirlenir. Böylece eylem faydacılığında eleştiri konusu olan insan haklarına saygı, kural faydacılığında kurallar sayesinde sağlanır. Brandt, kural faydacılığı rehberliğinde insan haklarıyla ilgili birtakım görüşlere sahiptir. Brandt, öncelikle hakkın ne olduğu, ona sahip olma veya olmama ve eğer ona sahipsek bu hakkın niteliği-kapsamı noktasında normatif bir ahlak teorisi ile genel bir çerçeve çizmeye çalışır.

İnsan ve siyasi düzen arasındaki ilişki bağlamında önemli bir mesele olan insan hakları, aynı zamanda ahlaki söylemler açısından göze çarpmaktadır.⁵¹ Öyleyse insan haklarının ahlak ile bu kadar yakınlaşması, onları bir ahlak teorisi içinde analiz edebileceğimizi de ima eder. Çünkü neyin ödev olduğunu bildiren ahlak teorileri, aynı zamanda insan haklarıyla ilgili teorilerdir.⁵² Bu nedenle Brandt, insan haklarını, ahlaki bir konu olarak değerlendirerek ahlaki bir hakka sahip olmanın ne anlama geldiğini açıklamaya çalışır.

Bir hakka sahip olmanın, ödev ve hak bağlamında faydacılık için nasıl konumlandırılabilceğine dair bir soruşturma yapan Brandt, daha önce de haklar konusunda önemine değindiğimiz Mill'in faydacılığına dair bir değerlendirmeye başlar. Mill'in faydacılığı çerçevesinde hak sahibi olmanın ne anlama geldiğine bakan Brandt, diğer kişilere, bu hakkı kullanma fırsatı sağlama ve buna engel olmama gibi ahlaki yükümlülükler/ödevler yüklediğini dolayısıyla hakların toplum için refahı sağlayan ahlaki ödevleri bildirdiği sonucuna varır.⁵³ Öyleyse bir hak, tek tek bireylere ait olmakla birlikte hakkın kullanılabilmesi toplumsal bir ödev dönüşmektedir. Hakka sahip olan her birey, diğer insanların

nedenle kural faydacılığı, insanların dikkate alınması ve hakların korunması için rasyonel ve insani olarak adlandırılabilir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Brandt, R. B. 1979. *A Theory Good and Right*, Oxford University Press, New York.

⁵¹ R. B. Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1959, 433.

⁵² Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 434.

⁵³ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 186.

bu ödevlerine uyması sayesinde hakkından istifade edebilecek ve diğer insanlara karşı aynı ödevde sahip olacaktır.

Brandt'e göre bir hakka sahip olmak, hakka sahip olan bireyin toplumundaki herkesin, mevcut kapasite ve fırsatları çerçevesinde mümkün olduğu ölçüde sistemi güvence altına almak ve devam ettirmek ödevinin bulunmasıdır.⁵⁴ Diğer bir ifadeyle ahlaki bir hakka sahip olmak, öteki insanların hak ile ilgili bir eylemi gerçekleştirme veya kaçınmasına yönelik ahlaki ödevini ifade eder. Hakkın bu şekildeki tanımı Brandt'e göre genel bir ödevi ortaya koyar. Fakat her hak için bu şekilde bir genel ödev iddiasında bulunmak mümkün değildir. Örneğin ifade özgürlüğü gibi bir haktan söz ettiğimizde, kötü sonuçlara yol açacak olsa bile, bu hakkın genel bir ödev olduğu iddia edilemez.⁵⁵ Şu halde hakların ahlaki bir ödev olduğunu ifade etmek yanlış olmamakla birlikte bunu daima mümkün olduğunu reddetmek Brandt'i eylem faydacılığın hatasına düşmekten kurtarır. Dahası Brandt'e göre kişilerin eğer isterse kullanmaktan vazgeçebileceği haklardan söz etmek de mümkün.⁵⁶ Elbette bunlar her hak için geçerli değildir. Fakat kişinin arzusuna bağlı olarak vazgeçilebilecek veya ertelenebilecek hakların varlığından söz etmek her hakkın mutlaka ahlaki bir ödevde göndermede bulunması zorunluluğunu ortadan kaldırır.

Öte yandan Brandt'e göre bir kişinin bir şeye dair hakkının olmasından doğan diğer bir kişinin ahlaki bir ödevde sahip olması gerekliliği, hakkın sadece ödevin bir nedeni olarak tanımlanmasına sebep olan kafa karışıklığına yol açabilmektedir.⁵⁷ Bu nedenle ahlaki bir hakka sahip olmanın ne demek olduğuna ilişkin analizlerini daha da derinleştirmeye çalışır. Buna göre bir ahlaki hakka sahip olmak, kişinin kendi toplumsal koşulları çerçevesinde yapmakla yükümlü olduğu ahlaki bir ödevde işaret eder.⁵⁸ Toplumsal koşullar, kişinin toplumu için gerekçelendirilmiş ideal ahlak yasasını ima eder. İdeal ahlak yasası, toplumun üyesi olan bireylerin rasyonel seçimlerinden oluşur. Bu yasaların doğru olduğuna yönelik çeşitli bilişsel ve duygusal motivasyonlara sahibizdir ve bu sayede yasaların gerekçelendirilmesi mümkün hale gelir.⁵⁹ Ödevleri bildiren ideal yasaları gerekçelendiren motivasyonlar, ödev ve hak ilişkisinden dolayı hakların temelinde de bulunacaklardır.

⁵⁴ Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 436-7.

⁵⁵ Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 437.

⁵⁶ Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 438. Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 187.

⁵⁷ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 179.

⁵⁸ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 181-2.

⁵⁹ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 182.

Brandt'e göre hakların motivasyonlarının gücü ve haklar arasındaki çatışma durumlarında dikkat etmemiz gereken noktalar bulunmaktadır. Buna göre hakların genellikle birbiriyle çatışmasını dikkate alarak, "bir hakka sahip olmak" ifadesinin arkasındaki motivasyonel gücün daha öncelikli olması gereken bir hak için de değişmesi gerekir; örneğin ifade özgürlüğü hakkının arkasındaki motivasyonun gücü birine karşı nefreti ifade etme hakkının arkasındaki motivasyonun gücünden ayırt etmeliyiz.⁶⁰ Nefret söylemini ortaya koyacak bir ifade özgürlüğünü destekleyecek motivasyon, ideal ahlak yasasını oluşturan motivasyon ile uyumlu değildir. Bu nedenle ideal ahlak yasası, ifade özgürlüğü hakkına saygı duyacağı gibi zarara yol açacak veya hakların yaşanmasına engel olacak bir durumun ayırımını yapacaktır.

Ahlaki bir hakka sahip olmanın ne anlama geldiğini, normatif bir ahlak teorisinin ödev bildirmesi doğrultusunda haklara işaret etmesi gerekçesi ile ödev ve hak ikilemine dayanan Brandt, genel ödev ve ilk bakışta ödev bağlamında ilk bakışta hak ve mutlak doğal hak⁶¹ ayırmaları yaparak haklar konusundaki değerlendirmelerine devam eder. Brandt hakların, normatif bir etik teori olarak kural faydacılık ile ilişkisine iki noktada değinir. İlk olarak, bir kişinin mutlak bir hakka sahip olmasını, ideal kurallarla ilişkisine bakılmaksızın, faydayı maksimize etmesi şartıyla açıklarken; ikinci noktada ise bir kişinin ilk bakışta hakka sahip olmasını, ideal kurallarla çelişki olmaması şartıyla ifade eder.⁶² Bu iki noktada Brandt'in amacı, eylem faydacılıkta eksik olan ve kural faydacılık ile gündeme gelen ideal kurallar sayesinde hakları işlevsel hale getirmektir. Fakat hakların kurallarla ilişkisine dikkat etmemiz gerekmektedir. Ona göre eylem faydacılıkta, çoğunluğun refahı için eylemde bulunmak konusunda mutlak bir ödevin olması ve buradan doğan mutlak hakkın, yaşam, özgürlük veya mutluluk gibi belirli bir durum için hak taşımaması, eylem faydacılığın kabul edilebilirliğini şüpheye atmaktadır.⁶³ Diğer bir ifadeyle

⁶⁰ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 185.

⁶¹ Brandt, Locke'un "doğal hak" ve Ross'un "ilk bakışta ödev-hak" kavramlarından yola çıkarak kural faydacılık bağlamında, fayda ilkesi temelinde belirlenen kurallar ve haklar ilişkisine değinir. Ona göre Locke'un mutlak ve kesinlikle engellenemeyecek haklar olarak kullandığı doğal haklar, evrensel haklar olarak tanımlanabilir (442-5). İlk bakışta haklar ise ilk bakışta ödevlerle ilişkilendirilebilecek haklardır. Brandt'e göre ilk bakışta hakka sahip olmak mutlak bir hakka işaret eder (Ayrıntılı bilgi için bkz: Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 438). Dolayısıyla bu haklara dair iddialar ciddiye alınmalıdır. Yalnızca birbiriyle çatışmayan, birbirini belirli durumlarda geçersiz kılmayan hakların, ilk bakışta hak olduğunu iddia edebiliriz (Ayrıntılı bilgi için bkz: Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 185). Bu nedenle de ilk bakışta hak olduğu iddia edilecek hak sayısı oldukça sınırlıdır.

⁶² Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 441.

⁶³ Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 445-6.

çoğunluğun faydası için eylemde bulunma hususundaki mutlak hakkın, diğer insan haklarını içermemesi eylem faydacılığını eleştiri konusu yapmaktadır.

Öte yandan kural faydacılıkta, toplum için ideal olan kurallar ne olursa olsun, mutlak haklara sahip olunduğuna dair bir durum ortaya çıkabilir mi? Diğer bir ifadeyle ilk bakışta haklar olarak sıralanan hakların, genellikle daha iyi ve refah getiren bir yaşam isteğiyle sunulduğunu ve bu nedenle bir kural faydacının ideal kurallarında bu hakların mevcut olması gerektiğini düşünmesi olasıdır.⁶⁴ Bu noktada ilk bakışta hak olarak tanımlanan durumları yakından incelemeye çalışan Brandt, bazı istisnai durumlara değinerek bu hakların zararlı sonuçlanabilecek hallerde dahi ilk bakışta hak olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını sorgular. Sorgunun iması, daha önce belirttiği gibi ilk bakışta hak olarak adlandırmada bulunmanın ne kadar ciddi bir mesele olduğudur.

İfade özgürlüğü gibi bir ilk bakışta hak, kamu için iyi sonuçlar doğurmasının yanı sıra kötü sonuçlar da doğurabilir. Kural faydacılık, bu durumların birbirinden ayrılması şartıyla ilk bakışta hak adlandırmasının yapılabileceğini ifade edebilir. Fakat Brandt'e göre ideal kurallar her toplum için farklılık göstereceğinden hakların da farklı olması muhtemeldir.⁶⁵ Ona göre haklar kimi zaman toplumun yapısına göreceli olabilir ve göreceli olarak düşünülen hakların evrensel çapta olma durumu da inkar edilemez. Ama toplumu analiz etmeden mutlak ve evrensel haklardan söz etmek doğru değildir. Böylece Brandt, öncelikle, mutlak doğal haklar yerine belirli doğal haklardan söz etmenin daha makul olacağını düşünür.⁶⁶ Bu nedenle ilk bakışta mutlak ödevlerin ve hakların her ne durumda olursa olsun uygulanması gerektiği yerine kimi zaman belirli şartlar veya istisnalar taşıması gerektiğinden bahsetmemiz gerekir.

Brandt, faydacılık ve hak tartışmasında hak sahibi ve diğer kişilerin ödevleri bağlamında bir hakka sahip olmanın tanımını kapsamlı bir biçimde şöyle yapar: Bir kişinin bir hakka sahip olması, bir yandan öteki kişiler için bu hakka sahip kişinin haktan yararlanmasına engel olmaktan kaçınarak onun bu haktan yararlanmasını sağlamak adına ahlaki bir ödevi ifade ederken diğer yandan ödev sahiplerinin ödevlerini yerine getirmemesi nedeniyle mağdur olan hak sahibinin onları kınaması ve haktan yararlanmak adına ödevleri yerine getirmeleri için onları teşvik amaçlı hareket etmesidir.⁶⁷ Hak sahibi olmanın ve

⁶⁴ Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 448.

⁶⁵ Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 446, Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 191.

⁶⁶ Brandt, *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, 447.

⁶⁷ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 197-9.

dolayısıyla hakkın öteki insanların bu hakların gerçekleştirilmesi için yerine getirmesi gereken ödevlerle ilişkili olması bizi kural faydacılığın ahlak yasası tanımına götürmektedir. Çünkü ödev, ahlak yasası ile ilan edilmektedir.

Ahlaki bir hakka sahip olmanın, eylem faydacılıkta uygun bir biçimde temellendirilememesinin gerekçesi olarak toplumun geneli tarafından kabul edilen ahlak yasasının olmamasını gösteren Brandt, faydacılık ve hak tartışmasında başvurduğu bir eylemi gerçekleştirmeye müsaade eden veya onu yasaklayan ahlak yasasının bir takım koşulları taşıması gerektiğini ifade eder. Ahlak yasasına uygun ahlaki eylemde bulunan bir A eylemini gerçekleştiren kişiden söz edersek;

- i. “A türü eylemleri gerçekleştirmek için başka bir neden ve özellikle kişisel çıkar nedeni olmaksızın, genellikle her şeyden önemli olan, güçlü bir motivasyona sahiptir,
- ii. eğer A’yı yapmakta, haklı neden ya da bahane olmaksızın başarısız olursa suçluluk hissetme eğilimindedir,
- iii. A türü eylemleri gerçekleştirmek için standart bir düzeye kadar motive edilmeyen diğerlerini ciddiye almama eğilimindedir ve
- iv. yukarıdaki tüm kuralları kendi adına uygun bir şekilde gerekçelendirildiğini düşünür”⁶⁸

Bu maddelere göre ahlaka uygun olan eylemin arkasındaki ahlak yasası, kişisel çıkara müsaade etmemesi ve kınama-övgü gibi toplumsal durumları gözetmesi dolayısıyla fayda ilkesini; eylemi gerçekleştirenin vicdanını, şahsi motivasyonunu ve gerekçelerini dikkate alması bakımından da insanın bireyselliği ve haklarına saygıyı muhafaza etmektedir. Öyleyse kural faydacılıkta ifade edilen ahlak yasasına uygun eylemde bulunmak ve ödevler, kişilerin haklara sahip olmasını ifade ederek kural faydacılık ve haklar arasında uyuma işaret eder.⁶⁹ Toplumun ahlak yasası, kişileri bazı şeyleri yapmaya teşvik ederken bazı şeyleri ise yasaklayacaktır. Faydacılık, kişinin en uygun ahlak yasasını izlemesini ister ve vicdan çerçevesinde hem kendisi hem de başkalarının faydalarını gözetmesinin de ahlak yasasının parçasını oluşturduğunu savunur.⁷⁰ Bu koşullar sağlandığı sürece kural faydacılık, insan haklarına saygı duyacaktır.

Brandt, haklar konusunda eylem faydacılıkta mevcut olan birtakım eksikliklere işaret eden bazı durumlardan hareketle, kendisinin savunduğu kural

⁶⁸ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 199.

⁶⁹ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 199.

⁷⁰ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 205.

faydacılık için bunların geçersiz olacağını, kural faydacılık ve haklar arasındaki uyuma değinerek açıklamaya çalışır. Öncelikle ahlaki ödev ve ahlaki hak ilişkisinde faydacılar tarafından, “arzu etme” kriterine göre hakların makul görüldüğü ve arzu edilebilirliğin, faydayı maksimize etmesine bağlı olduğu bir durumdan söz edilebilir.⁷¹ Brandt faydacı için arzu edilebilirlik ve ahlaki ödev terimlerini birleştiren yolu şöyle ifade eder: Faydacı, mutluluğu en üst düzeye çıkarma amacıyla araç olarak kullandığı bireylerin eylemlerini amaca ulaştırmak için ahlaki sistemleri ve bu sistemlerin bir gereği olarak eylemlerin sınıflandırılması için ahlaki doğru veya ödev kavramlarını kullanabilir.⁷² Öyleyse fayda ilkesi doğrultusunda arzu edilenin, mutlaka ahlaki bakımdan doğru olduğunu savunmak, arzu edilebilirlik ve ahlaki ödev veya hak birlikteliğini meydana getirmektedir.

Faydacı için mutluluğa hizmet eden hukuki veya ahlaki sistemi, arzu edilebilir olarak kabul ettiği onaylansa da arzu edilen ahlaki sistemin eylemlerde ahlaki zorunluluğu getirdiği, tutarsız görünmektedir.⁷³ Çünkü faydayı maksimize edecek başka eylem varsa faydacı ilke gereği onun yapılması tutarlıdır. Bu açıkça hem fayda ilkesi hem de haklar açısından problem yaratmaktadır. Ama Brandt, “arzu edilebilir” ve “ahlaki bakımdan doğru” ifadelerinin ayrımını yaparak faydayı maksimize eden eylemin arzu edilebilir olduğunu ifade edip bunun aynı zamanda ahlaki olarak doğru olduğunu söylemekten kaçınır.⁷⁴ Arzu edilenin mutlaka ahlaki doğru olduğunu iddia etmek eylem faydacılıktaki fayda uğruna feda edilen hak hatasına geri dönmemize neden olacaktır. Bunun yerine Brandt’in daha önce de önerdiği gibi toplumsal koşulları, istisnai durumları ve kişilerin eylem motivasyonları olan duygu ve düşünceleri dikkate alan ideal ahlak yasası faydayı ve hakları gözetecektir.

Faydayı maksimize eden eylemin ve dolayısıyla arzu edilenin, zorunlu olarak ahlaki doğruya işaret etmemesi sonucu bizi ahlaki ödevleri bildiren ilkelere ve ahlaki haklarda ortaya çıkacak olası problemlere götürür.⁷⁵

⁷¹ Brandt, bu konuya değinirken David Lyons’ın *Utility and Rights* adlı makalesinde ele aldığı haklar ve faydacılık arasındaki daha derin problemlere işaret ettiğinden söz ederek onun faydayı maksimize eden yasal hak veya ödevlerin doğrudan ahlaki hak veya ödevlere aktarılabilmesi savını ele alıp bu durumun eylem faydacılık için geçerli olsa da kural faydacılıkta geçersiz olduğunu savunur (Ayrıntılı bilgi için bkz: Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 201).

⁷² Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 203-4.

⁷³ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 202.

⁷⁴ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 202.

⁷⁵ Brandt, hem eylem hem kural faydacılığını birlikte ele alan bir faydacı olsa da haklar konusunda bir eylem faydacı olarak kabul ettiği Hare’in ahlaki hakları, ahlaki ödev bakımından tanımladığına değinir (207). Ahlaki ilkelere ve ödevlerin, ahlaki hakların gerçekleşmesine engel olması veya onları gözetelememesi haklar ve ilkelere arasında

Faydacılığa göre beklenen faydayı maksimize etmesi istenen doğru eylemleri yapmak için ahlaki bir ödevimiz bulunmaktadır. Eğer bir eylemin yapılması ile ilgili ahlaki bir ödevde sahipsek, bunu yapmaktan kaçınmayız aksine gerçekleştirmeme durumunu kınarız. Fakat ahlaki ilkelere uygun eylemde bulunmanın zorunlu olarak doğru eyleme yol açacağını söyleyemediğimiz bir senaryoda, ahlak ilkelerinin kusurlu veya çözümsüz kalabileceği durumlar ortaya çıkacaktır.⁷⁶ Brandt'e göre bu tür çatışma durumlarında hangi ilkeye öncelik vereceğimizi, ilkenin düzenlemeye ihtiyacı olup olmadığını düşünmemiz gerekir. Brandt'in kural faydacılık çerçevesinde sunduğu tavsiye, haklara saygı duyulması gerektiğidir.⁷⁷ Brandt'in kural faydacı çizgisinde faydayı maksimize etmek bireysel eylem temelinde değil, ahlak yasasına uygun kural temelinde olmalıdır.

Nihai olarak Brandt, hem uzun vadede faydayı maksimize etmek hem de hakları korumak için kural faydacılığın benimseyeceği bir pozisyondan söz eder. Buna pozisyonda, genelin refahını talep eden ilke içerisinde etkisizleştirilemeyecek bir hak kavramına yer açılır ve bu anlamdaki bir ahlaki eylemde, fayda ilkesi feda edilemez.⁷⁸ Brandt'in kural faydacılığı, toplum için ideal olan ahlak kuralları temelinde fayda ilkesini formüle etmeye çalışır. Bu nedenle hem toplumun hem de bireylerin hakları, toplumun ideal ahlak yasasında muhafaza edildiği sürece fayda ilkesi ile de çatışmayacaktır.

Sonuç

En çok sayıda insan için en fazla miktarda mutluluğun gözetilmesi uğruna seçilip gerçekleştirilen bir eylemin, geride kalan azınlık grubun veya tek

çekismeye neden olur. Öte yandan hakları gözetecek bir ilke arayışında olmak ve dahası bu ilkeyi bulamamak da onlar açısından açıkça bir kusurdur. Brandt, Hare'in bu durumlarda faydacı ilke doğrultusunda uzun vadede faydayı temin edecek eylemi tercih etmemiz gerektiğini söyler ve Brandt'e göre bu tavsiye Hare'nin iki aşamalı faydacı anlayışını eylem faydacılığa dönüştürür (208). Hare şu üç durumda eylem faydacı ilkeye başvurmamızı ister: Birincisi ahlaki ilke eğitiminde, ikincisi ilkeler birbiriyle çeliştiğinde ve üçüncüsü ise çeşitli durumlara uygun olması adına basit ve genel olan ilkeler spesifik bir durumda faydayı maksimize edemediğinde (209). Öyleyse Hare, ilkeler arasındaki bir çatışmada eylem faydacı ilkeye başvurulmasını tavsiye eder. Şimdi Hare'in bu eylem faydacı çizgide faydayı arttıracak eylemi gerçekleştirmemizi tavsiye etmesi, bir hakkı çiğnemenin faydayı arttırması durumunda hakkın görmezden gelinebileceğini söyler (210). Bu durum, haklara karşı yapılan bir saygısızlık olarak eylem faydacılığa eleştirileri haklı çıkarır. Nitekim Brandt, eylem faydacılığın bu hatasından dolayı onun yerine haklara saygı duyan kural faydacılığı savunur. (Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 207-210).

⁷⁶ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 208.

⁷⁷ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 211.

⁷⁸ Brandt, *Morality, Utilitarianism and Rights*, 212.

bir insanın mutluluğuna herhangi bir katkıda bulunmaması veya daha kötüsü onlar için zarara sebep olacak durumlar yaratması, insan hakları ile faydacı etik arasında çatışmaya neden olmaktadır. İnsan hakları özü gereği, her insana insan olması nedeniyle hitap eder. Bu çerçevede en fazla sayıda insana en fazla miktarda mutluluk talebiyle yola çıkan fayda ilkesi, gerek insan gerek fayda temelinde 'miktar' odaklı olması nedeniyle insan haklarının, her insanı ve hakkı birbiriyle kıyaslamadan onlara kendi içinde 'değer' ve önem atfeden ruhuyla bağdaşmamaktadır. Bahsettiğimiz eleştiriler de bu temelden yükselmektedir.

Brandt'in sunduğu kural faydacılık, ideal yasa sayesinde, eylem faydacılıkta eleştirilere neden olan duruma sınır çizmeye çalışır. O, bir hakka sahip olmanın toplumsal bir ödevi ima etmesi nedeniyle ahlaki bir mesele olarak değerlendirdiği insan haklarını, kişinin toplumsal koşullar çerçevesinde gerekçelendirilmiş ideal ahlak yasası ile temellendirir. Haklara duyulan saygı, onların birbiriyle ve fayda ilkesiyle çelişmesine engel olan ideal ahlak yasası sayesinde sağlanır. İdeal ahlak yasasının toplumsal faydayı maksimize etmesi ve toplumu meydana getiren kişilerin motivasyon ve vicdanlarını dikkate alması ile ahlaki ödev ve hak uyumu ortaya çıkar. Öyleyse eylem faydacılığa eleştirilerde iddia edilen ve Brandt tarafından onaylanan hakları yok sayma hatası, kural faydacılık tarafından ideal ahlak yasası ile telafi edilmeye çalışılır. Haklar, dikkate alınıp eylemlerde faydayı maksimize edecek uyulması gereken kurallar saptanarak hem fayda hem de haklar korunacaktır. Haklar elbette insanların refahı içindir, fakat burada söz konusu olan çok sayıda insanı kapsamaması değil, hepsini eşit ve istikrarlı bir şekilde kapsamaması gerekliliğidir. Dahası hakların, refah ile çatışması halinde refah konusunda ısrar eden kurallar yoktur. Bu çatışmayı çözüme ulaştırmak için refah ve haklar arasında köprü kuran ve istisna durumlara karşı uygulanan kurallar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bentham, Jeremy. *A Fragment on Government*, Ed. F. C. Montegue, Oxford: The Clarendon Press, 1891.
- Bentham, Jeremy. *Anarchical Fallacies; Being An Examination of The Declaration of Rights Issued During The French Revolution*, Nonsense upon Stilts: Bentham, Burke, and Marx on the Rights of Man, Ed. Jeremy Waldron, London: Methuen, 1987.
- Bentham, Jeremy. *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, Çev. Ömer Saruhanlıoğlu, Uğur Kaşif Boyacı, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Brandt, R. B. *Ethical Theory: The Problems Of Normative and Critical Ethics*, Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1959.
- Brandt, R. B. *Morality, Utilitarianism and Rights*, Cambridge: Cambridge Universty Press, 1992.
- Çüçen, A. Kadir. *İnsan Hakları*, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2018.
- Donnelly, Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice*, New York: Cornell University Press, 2013.
- Dworkin, Ronald, *Taking Rights Seriously*, Cambridge: Harvard University Press, 1977.
- Feldman, Fred. *Etik Nedir?* , Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.
- Freeman, Michele, *Human Rights: An Interdisciplinary Approach*, Cambridge: Polity Press, 2011.
- Gül, Fikri. "Bir Değer Olarak İnsan Hakları ve İnsan Hakları Bilincinin Gelişiminde Demokrasinin Rolü", *Muhafazakâr Düşünce*, 9, (36), 2013, 67-75.
- Kuçuradi, İoanna. *Çağın Olayları Arasında*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2016.
- Kuçuradi, İoanna. *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018.
- Locke, John. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme* Çev. Fahri Bakırcı, Ankara: Ebabil Yayınları, 2012.
- Lyons, David. "Human Rights and the General Welfare," *Philosophy & Public Affairs*, Winter, Vol. 6, No. 2, 1977,113-129.

KURAL FAYDACILIK BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARI
Fikri GÜL - Nurşen EKİNCİ

Mill, J. S. *Özgürlük Üzerine*, Çev. Tuğçe Kanbur, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

Mill, J. S. *Faydacılık*, Çev. Gökhan Murteza. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

Nozick, Robert. *Anarchy, State, and Utopia*, Oxford: Blackwell Publishers, 1974.

Rawls, John. *Bir Adalet Teorisi*, Çev. V. Ahsen Coşar, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018.

Shestack, Jerome J. "The Philoshopic Foundations of Human Rights", Human Rights Quarterly, Vol.20, No. 2, May, 1998. 201-234.

Tepe, Harun. *İnsan Hakları Felsefesi*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2018.

Williams, Bernard ve Smart, J. J. C. *A Critique of Utilitarianism*, Utilitarianism: For and Against, Cambridge: Cambridge University Press, 1973.